

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

ОЛЕНА ШКІРЕНКО

**РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ДУХОВНОЇ
КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

КИЇВ

2013

УДК 159.9.07: 159.3: 378

ББК 88.5: 74.58

П 12

Рекомендовано до друку вченою радою

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

(протокол № від грудня 2013р.)

Рецензенти:

О.П. Хохліна, доктор психологічних наук, професор кафедри психології та педагогіки навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ (м.Київ);

О.М. Ігнатович, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник відділу профорієнтації і психології професійного розвитку Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Шкіренко О.В.

П 12 Розвиток особистісно-професійних якостей духовної культури педагогічних працівників: метод. рек. /Шкіренко Олена. – К.:, 2013. – 24 с. – Бібліогр.: с.23-24

Методичні рекомендації присвячені проблемі розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогічних працівників

У першому розділі методичних рекомендацій автором здійснено теоретичний аналіз досліджень у вітчизняній психолого-педагогічній науки щодо особистісно-професійних якостей духовної культури педагогічних працівників. Визначено психологічний зміст духовної культури і цінностей особистості педагога.

Другий розділ методичних рекомендацій присвячено розробці концептуальної моделі розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогічного персоналу.

У третьому розділі представлено методику «Шляхом добра, Краси, Істини» для педагогічних працівників

Методичні рекомендації призначені для педагогічних працівників і майбутніх педагогів.

УДК 159.9.07: 159.3: 378

Шкіренко О.В., 2013

ЗМІСТ

I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	1
1.1 Поняття культури і духовності особистості	1
1.2 Специфіка духовної культури педагога	4
1.3 Психологічний зміст духовної культури і цінностей особистості	5
1.4. Особистісно-професійна (компетентнісна) складова духовної культури особистості педагога	8
II. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ	10
2.1. Розробка концептуальної моделі розвитку <i>особистісно-професійних якостей</i> духовної культури педагогічного персоналу	10
2.2. Система духовних цінностей особистості педагога	12
2.3. Аксиологічно-духовний підхід і психологічні особливості розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури	12
2.4. Психологічні механізми розвитку духовної культури особистості	14
III. МЕТОДИКА «ШЛЯХОМ ДОБРА, КРАСИ, ІСТИНИ» ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	17
3.1 Етапи реалізації методики «Шляхом Добра, Краси, Істини»	17
3.2. Психологічні умови, котрі сприяють розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури особистості педагога	18
Список використаних джерел	24

1.1 Поняття культури і духовності особистості педагога

Найголовнішою та найкращою цінністю кожної родини є діти – майбутнє держави. А ми – педагоги, психологи, постійно працюючи над розвитком духовної культури і цінностей, маємо можливість доторкнутися не тільки до долоні, але й до серця та душі вихованця своїми словами, своїм поглядом, своїм стилем життя, щоб допомогти молоді знайти шлях до істини, розвинути високодуховні риси характеру тих, від кого залежить розвиток правової та процвітаючої країни.

Психологічні аспекти духовної культури і цінностей розглядалися в дослідженнях В.В.Анненкова, І.Д.Беха, М.Й.Боришевського, С.У.Гончаренко, І.А.Зязюна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, С.Д.Максименко, О.М.Отіч, Е.О.Помиткіна, О.В.Радзімовської, В.В.Рибалки, З.Л.Становських, О.В.Сухомлинської, Л.О.Хомич, Ж.М.Юзвак та інших дослідників.

Поняття культури сходить до античних часів. Спочатку культурною вважалася людина, яка знала, як обробляти землю. Надалі від обробки землі людина підноситься до споглядання власного розуму, керування спрямованістю мислення.

На сьогодні культура людини у сприйнятті багатьох асоціюється з інтелігентністю, етичною поведінкою, розвиненими естетичними нахилами особистості, сформованими духовними цінностями тощо.¹

Н.К. Реріх, аналізуючи поняття культури, зазначав, що Культ є шануванням Благого Начала, а слово Ур нагадує стародавній східний корінь, що позначає Світло, Вогонь².

Ядром культури особистості є її духовність. Духовний розвиток характеризується багатством інтелектуального й емоційного потенціалів особистості, високим моральним розвитком, що веде до гармонії ідеалів

¹ Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу: посібник. – К.: 2013. – 280 с. Бібліогр.: с. 252-278.

² Рерих Н.К. Культура и цивилизация. - М., 1994. - С. 109.

людини із загальнолюдськими цінностями і достойними вчинками, в основі яких лежить потреба служити людям і добру, постійне устремління до самовдосконалення.³

«У світському розумінні *духовність* пов'язується з особистісною спрямованістю на ідеали Краси (естетична спрямованість), Добра (гуманістична спрямованість), Істини (пізнавальна спрямованість) зумовлює героїзм, стійкість, активність особистості, яка свідомо протидіє потворному, злу та кривді», – зазначив у своєму дослідженні Е.О.Помиткін⁴.

У релігійному контексті духовність втілюється у такі категорії як Віра (у спасіння, вічне життя душі), Надія (на Бога, на перемогу добра), Любов (до ближніх, Батьківщини, Бога).

Академік С.У. Гончаренко підкреслює, що «з категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна в тій мірі, в якій вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб є найважливішим завданням виховання»⁵.

Таким чином, духовність – нестримана внутрішня потреба пізнання істини людиною, усвідомлене прагнення до досконалості, до вищих цінностей, бажання жити і діяти згідно існуючого загальнолюдського духовно-морального стандарту на благо оточуючих.

Дефіцит людяності та духовності призводять до зростання конфронтації в суспільстві, домінування «подвійної» моралі, подальшого зубожіння більшої частини населення. Академік І. А. Зязюн вважає, що

³ Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики [Текст] : [Виступ на Загальних зборах Академії педагогічних наук України 7 грудня 2005 р.] / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. - 2006. - №1. - С. 2-7

⁴ Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді. Дис... док. психол. наук: - 19.00.07. – К., 2009. – 438 с.

⁵ Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

бездуховність виникає від втрати відчуття цінностей, але бездуховність — не просто відсутність духу, а його спотворення.

Вихід з критичної ситуації вбачається у відтворенні та формуванні істинної інтелектуальної та духовної еліти, яка «визначається передусім тим, що відшуковує нові моральні ідеали, шляхи відтворення великого суспільства, нові, більш досконалі, достойні засоби єднання людей, більш високі цілі», – зазначає академік І. А.Зязюн⁶. Науковець підкреслює, що «незмінно перебуваючи у меншості, духовна еліта не зацікавлена зовнішніми успіхами і прагненнями виокремитися, звертаючи на себе соціальну увагу її талант полягає у неперервній, невидимій для суспільства, але завжди продуктивній інтелектуальній діяльності».

Високодуховні особистості завжди у пошуку істини, вони живуть і діють згідно загальнолюдських стандартів, моральності, духовності, зміцнюючи єдність суспільства своєю сумлінною, наполегливою роботою, забезпечуючи подолання труднощів на шляху його розвитку.

Критерієм культурної, духовної, високоморальної поведінки можна вважати «золоте правило» Ісуса Христа: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки»⁷.

Аналіз змісту сучасної наукової літератури з проблеми духовного розвитку та духовної культури особистості дозволяє зазначити, що *духовна культура особистості* – система світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються у ставленні до себе, інших людей і оточуючого світу та є необхідною основою розвитку майбутнього професіонала. Духовна культура – складова загальної і професійної культури, яка базується на свідомому засвоєнні духовних цінностей.

⁶ Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів. - К.: Українсько-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

⁷ Біблія.- К.: УБТ, 1988. - 1523 с.

1.2 Специфіка духовної культури педагога

Специфіка духовної культури викладача або вчителя полягає в тому, що вона виступає як особистісне утворення, яке синтезує ціннісну орієнтацію, психологічну і педагогічну культуру педагога.

Духовна культура педагога розуміється співробітниками відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України як інтегральна якість особистості, яка визначає: 1) спрямованість на орієнтацію у професійному спілкуванні та діяльності на базові цінності людства, 2) професійну позицію вчителя у ставленні до дитини (та до іншої людини взагалі) як до особистості, яка безумовно має гідність, честь і цінність; 3) орієнтацію на такі власні спроби оволодіння базовими ціннісними орієнтаціями в професійному житті: професійна рефлексія, саморозвиток і самовдосконалення.

Духовна культура надає цілісності особистості педагога завдяки знаходженню смислів побудові ціннісно-сислового поля суб'єкта, формуванню відповідних способів освоєння базових ціннісних орієнтацій і міри присвоєння та реалізації духовних цінностей.

Духовну культуру педагога варто розглядати як спрямованість та орієнтацію у професійній діяльності на базові цінності людства – Істини, Добра, Краси, Любові, які допомагають перетворити духовно-моральні знання на особистісне утворення, на внутрішнє прийняття особистістю високодуховних ідеалів і стандартів. Це перетворення означає виникнення у свідомості моральних орієнтирів – норм, що вказують шлях особистого рішення педагогічних проблем. Духовна культура і цінності стають критеріями у вирішенні повсякденних питань справедливості, належного, припустимого і заборонного, породжують бажання і прагнення до рефлексії, саморозвитку і самовдосконалення.

Загальнолюдський ідеал, духовна культура і цінності допомагають перетворити знання на особистісне утворення, на внутрішнє прийняття

особистістю духовно-моральних норм, придбання ними особистісного змісту (як обов'язкової норми для себе). Це перетворення означає виникнення у свідомості моральних орієнтирів – норм, що вказують шлях особистого морального рішення повсякденних проблем і межі його, що особистість вирішує не переступати. Вони стають критеріями у вирішенні повсякденних питань справедливості, належного, припустимого і заборонного, породжують бажання і прагнення (установки) утілювати їх у своїх справах.

«Ідеї робляться святими і нерушимими не тоді, коли вони запам'ятовуються, а тоді, коли живуть у трепеті думки і почуття, у творенні, у вчинках...», – зазначив В.О.Сухомлинський⁸.

Ряд педагогів та психологів – Г. Балл, Л.П. Пуховська, М.В. Рац та інші вважають стрижнем високодуховного професіоналізму і культури морально-етичну діяльність, володіння цінностями, ідеалами професії, що свідчить про сформованість цілісної професійної, духовної та психологічної культури. Це означає, що опанування змістом накопиченого людського досвіду, культури, загальнолюдськими та абсолютними цінностями є надійним підґрунтям професійного зростання, адже сприяє гармонійному розвитку особистості. Знайомство з величезним потенціалом ідей, досягнень, концепцій науки розширює тезаурус суб'єкта, сприяє усвідомленню власної, особистісно-обґрунтованої професійної позиції, що, за свідченням сучасної наукової думки, взаємопов'язано з позитивним самосприйняттям, усвідомленням власної значущості, місця і ролі у плинності життєвих процесів⁹.

1.3 Психологічний зміст духовної культури і цінностей особистості

Духовна культура і цінності допомагають перетворити знання на особистісне утворення, на внутрішнє прийняття особистістю духовно-моральних норм, придбання ними особистісного змісту (як обов'язкової

⁸ Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5 т. Т.1. — К.: Рад. школа, 1979. — 686с.

⁹ Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г.Ничкало. — Чернівці: Зелена Буковина, 2006. — 224с.

норми для себе). Це перетворення означає виникнення у свідомості моральних орієнтирів – норм, що вказують шлях особистого морального рішення повсякденних проблем і межі його, що особистість вирішує не переступати. Вони стають критеріями у вирішенні повсякденних питань справедливості, належного, припустимого і заборонного, породжують бажання і прагнення (установки) утілювати їх у своїх справах.

Узагальнюючи роботи Г.А.Балла, М.Й.Боришевського, Л.С.Виготського, О.Видри, Г.С.Костюка, Е.О.Помиткіна, В.В.Рибалки, Г.Х.Яворської та інших науковців, приходимо до висновку, що *психологічний зміст духовної культури і цінностей особистості* педагога являє собою внутрішній, емоційно освоєний суб'єктом орієнтир діяльності і поведінки, який виконує рефлексивну, організаційну, регулятивну функції та має зв'язок з потребнісно-мотиваційними, вольовими, когнітивними процесами.

Розглядаючи психологічний зміст духовної культури і цінностей особистості педагога, слід зазначити, що рефлексія – це осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів своєї діяльності, соціального та індивідуального способу існування, це вміння бачити себе очима інших людей, вивчати себе з різних сторін¹⁰.

Для професіонала рефлексія є головним інтелектуальним засобом самопізнання і саморегуляції, що виступає в ролі механізму розвитку і саморозвитку особистості.

Рефлексія – використання різноманітних інтелектуальних засобів самопізнання і саморегуляції; усвідомлення свого рівня професійної компетентності, рівня психологічних знань, умінь, власної ієрархії системи цінностей; рефлексія наявного і потрібного рівнів розвитку інтелекту та мислення; усвідомлення наявного і потрібного рівня розвитку

¹⁰ Видра О. Г. Психологічна культура особистості майбутнього вчителя трудового навчання/О. Г. Видра ; [наук. ред. В. В. Рибалка]. - 2008 – 274с.

комунікативних здібностей; рефлексивна інтроспекція особливостей свого типу вищої нервової діяльності і темпераменту.

Отже, рефлексивна функція являє собою аксіологічний самоаналіз мотивів і смислів навчально-професійної діяльності, осмислення своїх найцінніших рис характеру як важливих факторів ефективної навчально-професійної діяльності; самоусвідомлення образу „Я”, образу професії правознавця.

Організаційна функція спрямована на прогнозування і планування дій для досягнення намічених цілей, на створення оптимальних умов для здійснення різних видів професійної діяльності. Організаційна функція гарантує оптимальне виконання завдань виключає паралелізм і дублювання в діяльності суб'єктів взаємодії, а також дозволяє ефективно використовувати всі сили і засоби, специфічні форми і методи роботи.

Регулятивна функція виявляється у здатності здійснювати свідомі вольові дії, які відрізняються від безумовних рефлексів і не є уродженими. Вони виникають і розвиваються в процесі життєдіяльності людини. Вольові дії здійснюються відповідно до певних мотивів.

Вольова, цілеспрямована особистість засвоює духовні цінності і культуру, перетворює їх у норми власного життя і поведінки та виявляє у діяльності¹¹.

Отже, уявити справжнього педагога-професіонала неможливо без аксіологічного самоаналізу мотивів і смислів професійної діяльності, без підпорядкування своєї свідомості вищим ідеалам і смислам у руслі Добра, Краси, Істини, без усвідомлення свого рівня компетентності, власної ієрархії системи цінностей; самоусвідомлення образу „Я”, образу професії; вміння спрямувати свої дії на створення оптимальних умов для здійснення різних видів професійної діяльності і досягнення намічених цілей, на прийняття

¹¹ Бех І.Д. Від волі до особистості. - К.: Україна - Віта, 1995. - 202с.

духовно-морального-стандарту, орієнтуючих ідеалів, перетворюючи їх у норми власного життя і поведінки.

1.4. Особистісно-професійна (компетентнісна) складова духовної культури особистості педагога

Аналізуючи дослідження В.С.Біблера, О.О.Бодальова, М.В.Бастуна, Н.Д.Вінник, Н.І.Волошко, В.І.Кременя, О.І.Моткова, Н.Г.Ничкало, Н.В.Павлик, Е.О.Помиткіна, О.В.Радзімовської, В.В.Рибалки, З.Л.Становських, Т.М.Ткачової, Н.В.Чепелевої, вважаємо за доцільне зазначити, що *особистісно-професійна (компетентнісна) складова духовної культури особистості педагога* має прямий зв'язок з системою світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються у ставленні до себе, інших людей і оточуючого світу та виявляється як здатність особистості свідомо формувати, засвоювати, зберігати, примножувати і вчасно актуалізувати свої вміння, навички, досвід, цінності Добра, Краси, Істини, Любові у власній професійній діяльності.

Останнім часом виникла низка напрямів дослідження професійної компетентності вчительських кадрів (Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, Ю.В.Пінчук, О.М.Семенов тощо). Науковці вважають, що термін «компетентність» найбільш доцільно вживати для рівня реального рівня підготовки спеціаліста-випускника професійної школи, оскільки компетентність – більш реальна мета та установка на підготовку висококваліфікованих фахівців (В.А.Болотов, В.В.Серіков, В.В.Синьов, М.А.Чошанов та ін.)

Спираючись на дані наукових досліджень, вважаємо, що специфіка компетентнісної (особистісно-професійної) складової духовної культури викладача або вчителя полягає в тому, що вона виступає як особистісне утворення, яке синтезує педагогічний досвід, ціннісну орієнтацію, психологічну, педагогічну, духовну культуру, які надають цілісності

особистості завдяки готовності педагога до ефективної професійної діяльності.

Теоретичний аналіз вищезазначеної проблеми дозволяє зазначити, що *особистісно-професійна (компетентнісна)* складова духовної культури і професійних цінностей педагога розуміється нами як сукупність знань, вмінь, навичок, творчого потенціалу, досвіду, майстерності, повноважень, які збагачуються духовними цінностями людства, орієнтуючись на ідеали Добра, Краси, Істини, Любові та дозволяють успішно вирішувати завдання навчально-виховного процесу, розвиваючи особистість учня згідно духовно-моральних принципів.

Процес розвитку компетентнісної (*особистісно-професійної*) складової духовної культури педагога – складний. Він передбачає визначення ієрархії особистісних цінностей, цілісний свідомий розвиток потребнісно-мотиваційної сфери, професійного вдосконалення, духовного потенціалу і використання глибинних ціннісних ресурсів: таких базових підструктур особистості, як здатність до плідного, конструктивного спілкування, творча спрямованість, дієвий гуманістичний, діловий характер, розвинута самосвідомість, життєва мудрість, продуктивний інтелект, динамічна і працездатна психофізіологічна основа особистості.

II. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ

2.1. Розробка концептуальної моделі розвитку *особистісно-професійних якостей* духовної культури педагогічного персоналу

Аналіз емпіричних даних під час експериментальній роботи в Інституті мистецької освіти КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, Палаці творчості дітей та юнацтва Солом'янського району м. Києва, Новомосковському колегіумі № 11, анкетування, бесіди з педагогічними працівниками та студентами – майбутніми вчителями зумовили необхідність розробки концептуальної моделі розвитку *особистісно-професійних якостей* духовної культури педагогічного персоналу.

В основу розробки концептуальної моделі і методики «Шляхом Добра, Краси Істини, Любові» покладено ієрархічну систему особистісних і духовно-професійних цінностей педагога, класифікацію психологічних властивостей високодуховної особистості вчителя, виявлені психологічні особливості і психологічні механізми духовного розвитку особистості, принципи аксіологічно-духовного підходу.

Оскільки розвиток особистісно-професійних якостей духовної культури має прямий зв'язок з духовністю і компетентністю, то він має здійснюватись з урахуванням психологічних механізмів духовного розвитку: ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції, усвідомлення буттєвої єдності.

Отже, *концептуальна модель розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогів* являє собою інтеграцію психологічних понять, явищ, процесів, які сприяють вивченню і упорядкуванню особистісно-професійних якостей духовної культури, спрямовують особистість на самопізнання, самоаналіз, саморозвиток внутрішнього світу особистості (рис.1).

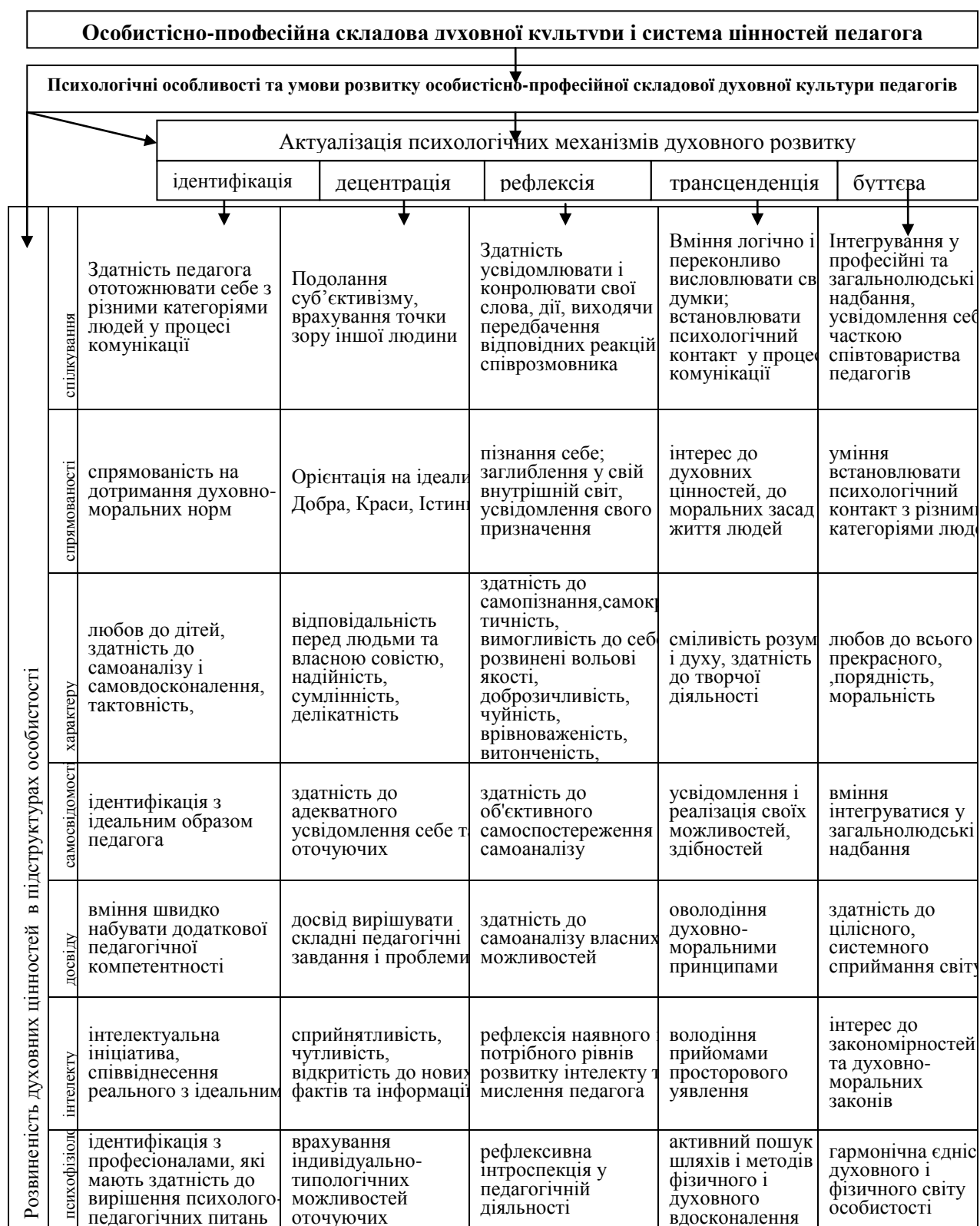

Рис. 1. Концептуальна модель розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогів

2.2. Система духовних цінностей особистості педагога

Розглянемо докладніше концептуальну модель розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогів, до складу якої входить система духовних цінностей.

Слід зазначити, що духовні цінності – конструктивні орієнтири людської свідомості, які являють собою джерело мотивації і цілеорієнтуючі ідеали Добра, Краси, Істини для прогресивного розвитку особистості і цивілізації в цілому, визначають норми поведінки особистості, мають індивідуально-суспільне підґрунтя, являють собою основу вирішення питання про призначення людини, про сенс життя, вершинні досягнення людства, котрі зумовлюють успіхи суспільства: економічні, ідеологічні, політичні, культурні тощо.

Необхідно зазначити, що духовні цінності надають сенсу самому існуванню людини і формуються невід’ємно від розвитку потребнісно-мотиваційної сфери, духовного потенціалу і духовної культури особистості.

Враховуючи специфіку роботи педагогів та експертну пораду фахівців, залежність ціннісних орієнтацій від цінностей професійної спільноти, ми вживаємо у нашому дослідженні *духовні цінності педагога* і *духовно-професійні цінності* як синоніми і вважаємо, що *духовні цінності педагога* – це прагнення донести знання і духовно-моральний стандарт до дитячого серця, повага до прав, честі і гідності вихованця, усвідомлення відповідальності перед Богом, людьми, власною совістю за якість підготовки до занять, твердість духовно-моральних принципів, розвинена духовна культура, любов, визнання, що дитина – найцінніший скарб Всесвіту.

2.3. Аксіологічно-духовний підхід і психологічні особливості розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури

Аксіологічно-духовний підхід розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогів доцільно розглядати як сукупність теоретичних уявлень, концептуальних і практичних засобів, своєрідний

методологічний інструментарій, який спрямований на розгляд особистості як найвищу цінність суспільства, вивчення ієрархічно-системної будови цінностей кожного індивіда, враховуючи індивідуально-психологічні, ціннісні, вікові особливості людини, психологічні особливості формування духовної культури і психологічні механізми духовного розвитку особистості в контексті яких стає можливий цілісний розгляд окремих психічних функцій, процесів, властивостей особистості.

Спираючись на аксіологічно-духовний підхід, узагальнюючи роботи Л.І.Божович, В.В.Давидова, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Н.В.Павлик, Е.О.Помиткіна, В.В.Рибалки, З.Л.Становських та інших науковців, логічним є, на наш погляд, зазначити, що психологічні особливості розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури мають за основу психологічні механізми духовного розвитку особистості (*ідентифікацію, децентрацію, рефлексію, трансценденцію, усвідомлення буттєвої єдності*) і діяльнісний вимір тривимірної поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (за В.В.Рибалкою) та являють собою:

- усвідомлення необхідності змін і перетворень внутрішнього світу особистості на краще, уявлення про свій ідеальний образ, відчуття високодуховних потреб і мотивів у сфері спрямованості;

- засвоєння системи необхідних знань, інформації, пошук істини, відчуття необхідності допомагати потребуючим, поділитися своїм досвідом та знаннями з оточуючими;

- усвідомлення особистих психічних станів, знаходження життєвих смислів та прийняття рішення щодо мети, задуму, ідеї, плану високодуховної діяльності, поведінки, дій і вчинків;

- прагнення особистості до абсолютного, досконалого та реалізація свого потенціалу в суспільно-корисній діяльності;

- осмислення і переживання своєї спорідненості з іншими, відчуття радості, задоволення від допомоги потребуючим, від самовіддачі, від досягнення цілей.

2.4. Психологічні механізми розвитку духовної культури особистості

Вищезгадані психологічні механізми І.С.Булах визначає як закріплені у психологічній структурі особистості спроби її перетворень, у результаті яких з'являються різні особистісні новоутворення, підвищується або знижується рівень організованості структурних компонентів, змінюється режим їх функціонування.

Розглянемо психологічні механізми розвитку духовної культури особистості докладніше.

У сучасній психології поняття ідентифікації розглядається як механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що проявляється у вигляді занурення, перенесення індивідом себе у поле, простір, обставини іншої людини та призводить до засвоєння її особистих смислів.

Враховуючи специфіку роботи вчителів, слід зазначити, що *ідентифікація педагога* – спроможність ототожнювати себе з дітьми та різними категоріями людей у процесі комунікації, вміння поставити себе на місце вихованця та зрозуміти його потреби, мотиви, цілі; прагнення усвідомити ієрархію цінностей дитини або іншої людини, вміння швидко набувати додаткової компетентності, здатність прийняти у свій внутрішній світ вищі духовно-моральні принципи як власні цінності, спрямованість на дотримання духовно-моральних норм.

Завдяки ідентифікації з іншими відбувається *децентрація* особистості – механізм подолання егоцентризму, споживацтва, суб'єктивізму – здатність враховувати інтереси інших, здібність до співпраці, вміння прислухатись до думки, поради співрозмовника тощо. Вивченню *децентрації* присвячено,

зокрема, праці Ж.Піаже, І.Д.Беха, Т.І.Пашукової, Е.О.Помиткіна, К.В.Скороходько, В.С.Хомік.

Децентрація допомагає педагогу адаптуватися в колективі співробітників, переорієнтовувати своє мислення на потреби оточуючих, запобігти або подолати професійну деформацію, здійснювати взаємний обмін позитивним досвідом з колегами, посилити самоконтроль, самокритичність, сумлінність, рефлексію.

Завдяки рефлексії особистість здатна до усвідомлення, оцінювання своїх дій і поведінки, виходячи з передбачення відповідних реакцій іншої людини, – зазначає З.Л.Становських¹².

Значення рефлексії у життєдіяльності особистості важко переоцінити, адже будь-яка діяльність має співвідноситися з усвідомленням мотивів і смислів, отже – бути осмисленою. «Самопізнання, рефлексія життєвого досвіду сприяє упорядкуванню системи цінностей особистості, допомагає їй у змінних соціальних умовах відстоювати головні життєві принципи, зберігати цілісність», – вважає Е.О.Помиткін.

Рефлексія – процес пізнання особистих психічних станів. Завдяки *рефлексії* особистість педагога заглиблюється у свій внутрішній світ, пізнає себе, аналізує свої думки, потреби, мотиви дій, осмислює свої найцінніші риси характеру як важливих факторів ефективної роботи з дітьми, усвідомлює передумови, закономірності, механізми педагогічної діяльності, оцінює власні можливості в складних ситуаціях, осягає смисл свого життя, формує моральні принципи і духовні цінності.

Незважаючи на важливість виокремлених психологічних механізмів, слід констатувати, що вони не в повній мірі забезпечують розвиток духовної культури особистості. Прагнення до абсолютного, досконалого, ідеального є наслідком актуалізації психологічного механізму трансценденції. У філософському

¹² Становських З.Л. Розвиток рефлексивної культури учнівської молоді // Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (8-10 квітня 2003 р.) – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – С.55-59.

словнику¹³ поняття «трансцендентний» (лат.) трактується як той, що знаходиться поза межами.

Трансценденція сприяє розвитку внутрішнього світу, допомагає вчителю краще співвіднести категорії минулого, теперішнього і майбутнього, впоратися з явними складностями професії, протиріччями життя, розвинути потенційні можливості, звільнити творчу енергію, піднятися над буденністю, вивести життя на конструктивний вектор спрямованості, розвивати свій духовний світ, відчутти та усвідомити буттєву єдність.

Усвідомлення буттєвої єдності починається з встановлення добрих стосунків з учнями, батьками, родиною, друзями, коханою людиною, колегами, соціальними групами, які можуть розширюватися до масштабу людства, Всесвіту.

Виходячи із зазначеного, усвідомлення буттєвої єдності дозволяє вчителю долати ізольованість, інтегруватися у професійну спільноту та загальнолюдські надбання, збагатити ціннісно-сміслову сферу, досягти гармонію з оточуючим світом, трансформувати духовні цінності в особисті переконання.

Узагальнюючи вищезазначене, слід зазначити, що психологічні механізми духовного розвитку особистості здатні допомогти педагогу усвідомити ієрархію своїх цінностей та цінностей іншої людини, зрозуміти особисті психічні стани, інтегруватися у професійні та загальнолюдські надбання, здійснювати обмін позитивним досвідом, подолати ізольованість, досягти злагоди з самим собою, з мікро і макро соціумом.

Виходячи з того, що розвиток духовної культури особистості здійснюється з урахуванням розвитку духовного потенціалу в підструктурах спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, інтелекту, досвіду, психофізіології, було введено всі ці компоненти до складу

¹³ Філософський словник /За ред. В.І.Шинкарука. — 2. вид. І доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.

концептуальної моделі розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогів.

III. МЕТОДИКА «ШЛЯХОМ ДОБРА, КРАСИ, ІСТИНИ» ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

3.1. Етапи реалізації методики «Шляхом Добра, Краси, Істини»

Згідно вищезазначеної концептуальної моделі була розроблена методика «Шляхом Добра, Краси, Істини» для педагогічних працівників.

Етапи реалізації методики було визначено, спираючись на діяльнісний вимір психологічної структури особистості (В.В.Рибалка)¹⁴.

1) *Мотиваційно-аналітичний етап* характеризується прагненням усвідомити власну ієрархію цінностей, наслідувати професійно важливі якості видатних педагогів. На цьому етапі необхідно активізувати у педагогічних працівників потребу в самопізнанні, самовдосконаленні, самореалізації у навчально-виховній діяльності.

2) *Пізнавально-педагогічний етап* характеризується засвоєнням необхідних педагогічних технік і психологічних знань, різними розумовими завданнями. У процесі пізнання використовуються такі види розумових операцій: аналіз і синтез, порівняння, абстрагування та конкретизація. Педагогу необхідно розвивати творче мислення, уяву, вміння моделювати розумові моделі.

3) Уявити цілеутворюючий та конструктивно-результативний етапи діяльності не можливо без прогнозування, планування, прийняття рішень. Цілеутворюючий етап визначається здатністю до вибору стратегічно-

¹⁴ Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб / В.В. Рибалка. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009 – 575 с.

тактичних завдань, вмінням моделювати, передбачувати послідовність та наслідки поведінки, дій.

4) *Конструктивно-результативний* етап виявляється у вмінні досягти запланований позитивний результат під час навчально-виховного процесу.

5) Аналізуючи *емоційно-регулятивний* етап, слід зауважити, що духовна культура і цінності формуються на основі оцінки певного об'єкту, а враження про події відбувається саме на основі емоцій, які викликає об'єкт оцінювання. Тому процес формування духовної культури і цінностей цілковито залежить від емоційного фону під час усвідомлення і набуття знань в процесі емоційного впливу.

«У роботі з системою цінностей особистості емоційна складова є первинною, а рефлексивна – вторинною», – зазначив О.Г.Видра. Він зауважив: «Якщо корекція цінностей відбувається тільки на рівні усвідомлення, рефлексії, виникає опір особистості перебудові ціннісної ієрархії.

Якщо ж особистість вивести на певний емоційний рівень, то людина стає готовою до таких змін, опір особистості до цього в таких умовах є мінімальним, іноді взагалі відсутній. У даному випадку емоції повинні бути професійно орієнтовані».

Слід зазначити, що – емоційно-регулятивний компонент діяльності педагога пов'язаний з емоційною напругою, з необхідністю контролювати власні емоції в складних, проблемних педагогічних ситуаціях, до яких потрібно бути готовим.

3.2. Психологічні умови, котрі сприяють розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури особистості педагога

На основі емпіричного дослідження визначено психологічні умови, котрі сприяють розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури особистості педагога:

1. Мотивація до цілісного, системного, неперервного процесу саморозвитку особистісно-професійних якостей духовної культури особистості педагога.
2. Створення атмосфери любові, єдності, довіри, підтримки, цілеспрямованості, взаєморозуміння, злагоди, гармонії стосунків між колегами, педагогами, учнями, батьками.
3. Формування позитивної мотивації до творчої професійної діяльності, розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури.
4. Впровадження психологічного консультування, яке допомагає вирішувати проблеми, з якими до психолога звертаються учні і педагоги.
5. Врахування індивідуально-психологічних характеристик особистості медпрацівників (природжених або набутих), які мають безпосередній зв'язок з переконаннями, інтересами, здібностями, рисами характеру, ідеалами, рівнем сформованості духовних цінностей і культури фахівця.
6. Орієнтація на суб'єктивну позицію педагога як носія духовних цінностей і культури.
7. Реалізація аксіологічно-духовного підходу.
8. Врахування психологічних особливостей розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогічного персоналу.

Шляхи реалізації методики складаються у певну систему науково-обґрунтованих теоретичних і практичних дій, що сприяють розвитку духовної культури і формуванню духовних цінностей особистості.

Методика «Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові»

Анотація: Методика самовдосконалення особистості в колективі розроблена на основі наукових психолого-педагогічних робіт Шалви Амонашвілі, В.В.Рибалки, Е.О.Помиткіна.

Методика «Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові» передбачає використання концептуальної моделі розвитку особистісно-професійних

якостей духовної культури педагогів і ієрархічної системи духовних цінностей особистості.

Мета: розбудити почуття любові до себе, дітей колег, до всіх людей як унікального Творіння; зрозуміти себе і оточуючий світ; навчитись об'єктивно оцінювати себе та накреслити реальні шляхи самовдосконалення.

Зміст вправ: На першому етапі проведення методики «Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові» проводиться презентація і обговорення психолого-педагогічних робіт Шалви Амонашвілі, І.А.Зязюна, В.В.Рибалки, Е.О.Помиткіна. Пропонується визначення слів «духовна культура», «цінності особистості», «духовні цінності педагога», особистісно-професійна складова духовної культури», «добро», «краса», «істина», «любов».

На другому етапі запрошуються два педагога до дошки, які окремими словами, символами, знаками, цифрами пишуть про себе інформацію, висвітлюючи головні події та цінності свого життя.

Всі вчителі малюють свій герб, пишуть девіз свого покликання, розповідають по черзі про себе, презентуючи своє ставлення до життя, колег, дітей.

На третьому етапі група педагогів намагаються сформулювати разом найкращі особистісні якості, визначити особистісно-професійну складову духовної культури вчителя і означити якості, риси характеру, що допомогли б їм стати більш досконалыми.

На четвертому етапі вчителям пропонують перелік необхідних духовних та професійних якостей педагогічного працівника. Педагоги дають оцінку (по чотирьох бальній шкалі) собі і колегам, які розповідали про себе біля дошки та відповідали на запитання.

Після оцінювання та аналізу особистісно-професійних якостей духовної культури педагога можуть по черзі подякувати присутнім за відвертість, виписати собі риси характеру та якості, які слід покращити.

Результати методики аналізуються і зберігаються у психолога для відстеження динаміки особистісного розвитку і визначення нових напрямів самовдосконалення.

На п'ятому етапі педагоги працюють над складанням проекту духовно-морального кодексу вчителя і презентують свою версію колегам. Після дискусій і обговорення приймається «Духовно-моральний кодекс педагога».

Психологічний коментар:

Під час реалізації методики відбувається актуалізація особистісно-професійних якостей духовної культури і цінностей педагога в підструктурах:

спілкування – здатність до міжособистісного спілкування з різними віковими категоріями людей, уміння встановлювати психологічний контакт, вміння логічно і точно висловлювати свої думки, вміння проявляти співчуття, емпатію у процесі комунікації;

спрямованості: бажання приносити добро, користь ближнім, країні, світу своєю роботою, інтерес до духовно-культурних цінностей, до моральних засад життя людей;

характеру – доброта, любов до дітей і педагогічної професії, вольові якості, доброзичливість, чуйність, врівноваженість, вимогливість до себе, принциповість, толерантність, об'єктивність, людяність, щирість, старанність, сумлінність, надійність, вимогливість, принциповість, дисциплінованість, витривалість, вміння володіти собою, пунктуальність у роботі, відповідальність перед Богом, людьми та власною совістю тощо;

самосвідомості (головний, рефлексивний стрижень особистості) – здатність об'єктивно оцінювати себе та оточуючих, самоусвідомлення образу «Я», образу професії педагога, самосприйняття, самооцінювання, рефлексія наявного і потрібного рівнів професійної компетентності;

досвіду – здатність до узагальнення духовно-культурних знань, умінь, досвіду; розсудливість, винахідливість передбачливість; хист швидко набувати додаткової компетентності з метою розв'язання складних психолого-педагогічних проблем;

інтелекту – пізнавальна спроможність; оцінювання складних педагогічних ситуацій та ретельний аналіз проблем, вміння бачити зв'язки в навколишньому світі і своє місце у Всесвіті, здатність організувати необхідні психолого-педагогічні дії, здібність до поєднання різних точок зору, поглядів, до творчого синтезу; здатність до тривалого збереження та оперативної актуалізації у пам'яті необхідної інформації у потрібний момент;

психофізіології педагога – врахування індивідуально-типологічних можливостей особистості вчителя, темпераменту, стану нервової системи, швидкості і адекватності орієнтовних реакцій.

Отже, обираючи професію педагога, необхідно мати щиру любов до дітей, педагогічної професії та знати, враховувати свої індивідуально-психологічні особливості під час навчально-виховного процесу, щоб досягти успіху і запобігти професійне вигорання.

На жаль, професія вчителя втратила шану суспільства, але вона – найвідповідальніша і найкраща, тому що дозволяє доторкнутися до серця, душі учня, передати знання, досвід, вказати шлях до саморозвитку, допомогти вихованцю визначити сенс життя, здобути фундаментальну духовну, моральну, культурну основу.

Якщо особистість педагога постійно працює над самопізнанням, самовдосконаленням, над пошуком Істини, Добра, Краси, Любові, якщо мета життя спрямована на саморозвиток та на допомогу потребуючим, дбайливе ставлення до дітей, буття та до всього живого, то можна говорити, що така людина має вищий рівень свідомості, сформованість духовних цінностей, розвинуту духовну культуру. Але шлях до досконалості – безперервний, безупинний, тому ніколи не потрібно зупинятись на досягнутому, не

повертатись до егоцентричних, примітивних потреб, коли людина перестає враховувати інтереси інших.

Отже, методичні рекомендації практичним психологам і педагогам щодо розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури і цінностей педагогічного персоналу представлено на основі теоретичного та експериментального дослідження.

Педагогам для цілеспрямованого розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури і цінностей педагогічного персоналу слід орієнтуватися на ієрархічну систему цінностей особистості;

- доцільно створити умови для аксіологічного самоаналізу мотивів і смислів навчально-професійної діяльності, підпорядкування своєї свідомості вищим ідеалам і смислам у руслі Добра, Краси, Істини, усвідомлення свого рівня компетентності, рівня психологічних знань, умінь, власної ієрархії системи цінностей; осмислення своїх найцінніших рис характеру як важливих факторів поведінки і діяльності; самоусвідомлення образу «Я», образу професії педагога; вміння спрямувати свої дії на створення оптимальних умов для здійснення різних видів навчально-виховної діяльності;

- слід звернути увагу на індивідуально-психологічні характеристики особистості педагога (природжені або набуті), які мають безпосередній зв'язок з переконаннями, інтересами, здібностями, рисами характеру, ідеалами, рівнем сформованості духовних цінностей і культури;

- в якості методологічного підходу до вивчення і розвитку духовної культури у педагогічних працівників доцільно використовувати спеціально розроблений *аксіологічно-духовний підхід*;

- розвиток духовної культури доречно здійснювати, враховуючи психологічні особливості цього процесу;

- навчально-виховний процес варто здійснювати згідно представленої концептуальної моделі розвитку духовної культури у педагогічних працівників;

- варто «озброювати» педагогів специфічними психодіагностичними матеріалами і вміннями, які б вони могли надалі швидко і легко використовувати самостійно у своїй діяльності;
- оскільки процес розвитку духовної культури у педагогічних працівників є процесом духовного розвитку особистості, то його слід здійснювати з урахуванням психологічних механізмів ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції, усвідомлення буттєвої єдності;
- виходячи з того, що процес розвитку духовної культури у педагогічних працівників має носити особистісний характер та здійснюватись на основі актуалізації соціально-психолого-індивідуального виміру, врахуванні діяльнісного і вікового вимірів тривимірної поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (В.В.Рибалка), варто мати чіткі уявлення про особистість і її структуру.

Представлені методичні рекомендації не вичерпують всіх аспектів проблеми. Подальшого теоретичного осмислення та експериментального вивчення потребують питання взаємодії компонентів концептуальної моделі у процесі розвитку особистісно-професійних якостей духовної культури педагогічного персоналу.

Список використаних джерел

1. Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу: посібник. – К.: 2013. – 280 с. Бібліогр.: с. 252-278.
2. Рерих Н.К Культура и цивилизация. - М., 1994. - С. 109.
3. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики [Текст] : [Виступ на Загальних зборах Академії педагогічних наук України 7 грудня 2005 р.] / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. - 2006. - N1. - С. 2-7.

4. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді. Дис... док. психол. наук: - 19.00.07. – К., 2009. – 438 с.
5. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів. - К.: Українсько-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
7. Біблія.- К.: УБТ, 1988. - 1523 с.
8. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5 т. Т.1. — К.: Рад. школа, 1979. – 686с.
9. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г.Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224с.
10. Видра О. Г. Психологічна культура особистості майбутнього вчителя трудового навчання/О. Г. Видра ; [наук. ред. В. В. Рибалка]. - 2008 – 274с.
11. Бех І.Д. Від волі до особистості. - К.: Україна - Віта, 1995. - 202с.
12. Становських З.Л. Розвиток рефлексивної культури учнівської молоді //Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (8-10 квітня 2003 р.) – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – С.55-59.
13. Філософський словник /За ред. В.І.Шинкарука. — 2. вид. І доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
14. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіки: навч. посіб / В.В. Рибалка. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009 – 575 с.